

İLKÖĞRETİM YAŞLARI BAĞLAMINDA ROUSSEAU VE ÜLKEN'İN EĞİTİM ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Yrd. Doç. Dr. Aytekin Demircioğlu
Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
demircioglu.aytekin@gmail.com

Özet

Rousseau 18. yüzyıl Aydınlanma çağına ve Rönesans düşüncesine damgasını vurmuş ve geniş halk kitlelerinin düşüncelerine etki etmiş bir edebiyatçı ve filozoftur. Rousseau'nun çağı akıl, özgürlük ve eşitlik kavramlarının birer değer yargısı olarak yükseldiği bir çağdır. Bununla birlikte kentleşme ve sanayileşme olgularının ortaya çıktığı, insanoğlunun kırsal ve doğal yaşam düzeninden yeni bir toplumsal sistemde yaşamaya evrildiği ve bazı yozlaşmaların da yaşandığı bir çağdır. Hilmi Ziya Ülken ise 20. yüzyılın başlarında Türkiye'de doğmuş hem Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerine hem de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetine tanıklık etmiş bir düşünürdür. Her iki düşünürün ortak noktası, insan eğitimi yaşlara bölerek kategorik bir incelemeye tabi tutmuş olmalarıdır. İki düşünür arasında eğitim yaşlarının dönemlere ayrılması, belirlenen dönemlerin başlangıç ve bitiş yaşları, dönemlerin sayıları ve kapsamı gibi birçok husus açısından farklılık vardır. Buna karşılık temel eğitiminin yaşları açısından da bir benzerlik kurmak mümkündür. Bu çalışmada, her iki düşünürün yaş itibarıyla ilköğretim çağına denk gelen çocukların eğitimleri hakkındaki görüşleri karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada kaynak taraması, içerik analizi ve yorumlaması kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Rousseau, Hilmi Ziya Ülken, Eğitim, Eğitim Yaşları.

A COMPARATIVE STUDY INTO THE SENSE OF EDUCATION FOR ROUSSEAU AND ÜLKEN IN THE CONTEXT OF PRIMARY SCHOOL AGES

Abstract

Rousseau is a literary character and philosopher with a striking effect on the Enlightenment era and the idea of Renaissance, having had an impact on large masses of people. The period of Rousseau is an era when mind, freedom and equality concepts were in the increase as a standard of judgement. In addition, it is also a period when the phenomena of urbanization and industrialization appeared, humanity turned his face to the living of social system from the rural and natural life order and some distortions emerged. As for Hilmi Ziya Ülken, he is a thinker who was born in the early 20th century, witnessing both the final years of Ottoman Empire and newly established Turkish Republic. The common point of the two thinkers is that they divided human education into ages and analysed it categorically. There are some differences between them in terms of dividing educational ages into periods, the starting and finishing ages of these periods, the number of the periods and their contents, and so on. On the other hand, it is likely to see some similarities with regard to the ages of primary education. In the current study, the ideas of the two thinkers over the education of primary age children were compared in terms of their ages. In this comparison, literature review, content analysis and evaluation on them were carried out.

Key Words: Rousseau, Hilmi Ziya Ülken, Education, Educational Ages.

GİRİŞ

Eğitim tarihin her döneminde ve yaşayan her toplumda varlık bulmuş önemli bir toplumsal olgu ve kurumdur. Eğitimin ne olduğu, kimlerin hangi amaçla eğitilmesi gerektiği, eğitimin zorunlu mu yoksa isteğe bağlı mı olması gerektiği, kimlerin eğitmen olabileceği, eğitimin unsurları, eğitimde kullanılacak yöntemler gibi eğitim ile ilgili birçok konu da tarihsel süreç içerisindeki değişimlerden nasibine düşeni almıştır. Bu nedenle eğitimin tanımı, amacı, kapsamı, yöntemi ve diğer unsurları hakkında birbirinden çok farklı açıklamalar yapılmıştır. Zira eğitimi, hem içinde geliştiği toplumsal ve siyasal ideolojilerden hem de tarihsel koşullardan ayrı değerlendirmek mümkün değildir.

Bazıları eğitimi, “bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla, kasıtlı ve istendik değişme meydana getirme süreci” (Ertürk, 2013) olarak tanımlarken bazıları “bir cemiyette yetişmiş neslin henüz yeni yetişmeye başlayan nesle fikirlerini ve hislerini aktarması” (Gökalp, 1997) şeklinde tanımlamıştır. Rousseau ise eğitimin doğal olması gerektiği görüşündedir. Ona göre çocuğa zorla bir şeyler öğretmeye çalışmak yanlıştır. Zira yaratanın elinden çıkan her şey iyidir. Ancak insan müdahalesine uğrayınca bunlar bozulur (Rousseau, 2009). Ülken’e göre de eğitim gençlerin kültüre dahil olmalarını sağlayan süreçtir. Eğitim yoluyla çocukların ruhları ve karakterleri şekillendirilir (Ülken, 2001).

Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde eğitimin hâkim felsefi ideolojiler tarafından şekillendirildiği gözlenmektedir. Örneğin, felsefe tarihinde yer eden önemli akımlardan idealizme göre eğitim, insanın bilinçli ve özgür bir şekilde tanrıya ulaşmak için sürdürdüğü tekdüze bir çabadır. Materyalizme göre eğitim, insanı çok yönlü olarak ve üretimde bulunacak şekilde hazırlamak, doğayı değiştirecek ve denetleyecek şekilde yetiştirmektir. Realizme göre eğitim, kültürel mirasın yeni kuşaklara aktarılması ve onların toplumsal yaşama hazırlanması sürecidir (Gezer, 2012). Örneklerin sayısını arttırmak mümkündür. Ancak her felsefi sistemin kendi özgü eğitim anlayışını göstermek bakımından bu kadarı yeterlidir.

Rousseau, eğitim felsefesine yeni bir soluk kazandırmıştır. O, çocuğu eğitimin merkezine taşımıştır. Ona göre eğitim, çocuğa telkin yoluyla değil, doğal yaşamın içindeki faaliyetler yoluyla aktarılmalıdır. Onun eğitim teorisinin hareket noktası, çocuğun doğasının çalışmasıdır (Korkmaz&Öktem, 2014). Rousseau eğitimde ve diğer alanlarda özgürlükçü ve eşitlikçi bir düşündürüdür. Ona göre özgür ve eşit bireyler halinde doğan insanlar, toplumsal ilişkilere dahil olunca adeta zincire vurulurlar ve bu zorbalık halinden kurtulmak için aralarında bir toplumsal sözleşme yaparlar (Rousseau, 2012).

Benzer şekilde Hilmi Ziya Ülken de Türk eğitim ve medeniyet felsefesi açısından çok önemli katkılar yapmıştır. O, öncelikli olarak Türklerin eğitim tarihi, medeniyet tarihi ve felsefeleri ile Arap tarihi, medeniyeti ve felsefesi arasındaki ayrımı net olarak ortaya koymuştur. Ona göre Türklerin İslamiyet’i benimsedikten sonra Arapçayı yazılı alanlarda bilim ve edebiyat dili olarak kullanmaları, Türk medeniyeti ile Arap medeniyetini bir ve aynı şey haline getirmez. Aynı şekilde İslam felsefesi de Arap felsefesi demek değildir. İslam, Araplara has bir din olmadığı için bunlar birbirinden ayrı değerlendirilmelidir. O, bütün bu alanlarda milli bir bilinç ve tutum oluşturma gayretinde olmuştur. Bu nedenle eğitime yön veren felsefenin köklerini Türklerin kendi medeniyetlerinde ve tarihlerinde aramalarının önemine vurgu yapmıştır (Alper, 2006).

Bu çalışmada iki farklı kültürde ve iki farklı zaman diliminde yaşamış ve görüşleriyle insanları, eğitim sistemlerini etkilemiş olan Jean Jack Rousseau ile Hilmi Ziya Ülken’in eğitimle ilgili görüşleri karşılaştırılmıştır. Ancak her iki düşünürün de eğitimle ilgili çok geniş hacimli görüşleri bulunduğundan çalışmanın kapsamı düşünürlerin eğitimin yaşları hakkındaki görüşleriyle sınırlandırılmıştır. Hatta bu yaşlardan özel olarak ilköğretim çağlarını kapsayan kısımları ile daha da daraltılmıştır. Gerçi düşünürlerimizin bu çağları adlandırma biçimi, günümüz Türkiye’sinin resmi tanımlamalarından farklıdır. Hâlihazırda ülkemizde 7 – 10 ilkokul, 11 – 14 ortaokul ve 15 – 18 lise yaşları olarak kabul edilmekte olup, bu üç grup okul da zorunlu eğitim kapsamındadır. Bizim bu çalışmada kıyaslamaya tabi tuttuğumuz eğitim yaşları Hilmi Ziya Ülken’in *ilkokul çağı* olarak nitelendirdiği ve yaş aralığını 7 – 14 olarak belirttiği dönem ile Rousseau’nun tam bir tanımlama yapmamakla birlikte *yeniyetmelik* tabirini kullandığı ve çocuğun 12 – 15 yaşlarına karşılık gelen *Emile*’in üçüncü dönemidir.

ROUSSEAU'NUN HAYATI VE ESERLERİ

Jean Jack Rousseau 28 Haziran 1712'de saatçi bir babanın ikinci oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Doğumundan yalnızca birkaç gün sonra (7 Temmuz) annesi öldüğü için babası tarafından büyütülmüş ve ilk eğitimini babasından almıştır. Babası küçük Rousseau'ya edebi kitaplar ve romanlar okumak suretiyle edebiyatı sevdirmiştir. Özellikle Plutharkos'un *Hayatlar* adlı romanı örgün eğitim almayan Rousseau'nun çocukluk eğitiminde önemli bir yer tutmuştur. On yaşına kadar babasının yanında ve halasının gözetiminde büyüyen Rousseau, 1722'de babasının hapse girmemek veya sürgüne gitmemek amacıyla Lyon'a kaçmasıyla daha da yalnızlaşmıştır.

Bu aşamadan sonra akrabaları Rousseau'yu kuzeni ile birlikte Bossey'de bir rahip olan Lambercier'in yatılı okuluna göndermişlerdir. Doğumundan sonra Kalvinist inancına göre vaftiz edilen Rousseau, 16 yaşında mezhep değiştirmiş ve Katolik olmuştur. Rousseau 1742'de evlenmiştir. Bu evlilikten olan beş çocuğunu, masraflarını karşılayamadığı için yetimhaneye bırakmak zorunda kalmıştır. 1778'de yalnız ve yoksul bir adam olarak ölmüştür (Bertle, 2013).

Ömrünün ilk otuz yılını çok verimli değerlendiremeyen Rousseau, 1741'de öğretmenlik yapmak için Paris'e gidince dehasına yakışır işler yapmaya başlamıştır. Bu dönemde Ansiklopedi için çeşitli maddeler yazmış ve Venedik'teki Fransız elçiliğinde sekreter olarak çalışmıştır (Karadeniz, 2011).

1749'da Dijon Akademisinin açtığı yarışma için yazdığı *Bilimlerin ve Sanatların Gelişmesi Ahlakın Düzelmeye Yardım Etmeye midir?* başlıklı denemesi ve 1750'de yayınladığı *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev* ona büyük ün kazandırmıştır. Ardından 1752'de yazdığı *Le Devin du Village (Köyün Kâhini)* adlı opera eseri kralın huzurunda gösterilmiş ve Rousseau için daha büyük bir başarı kaynağı olmuştur. Rousseau genel bir tavır olarak doğal yaşamı ve romantizmi benimsemiştir. Bu izler *Emile*'de (2009) görüldüğü gibi *Julie*'de (1945) görülmektedir. Öte yandan Rousseau, iyi bir gözlemci ve toplum analizcisidir. Bu izleri de *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*'nda (2004) ve *Toplum Sözleşmesi*'nde (2012) bulmak mümkündür.

Rousseau bilimden sanata, edebiyattan ekonomiye, siyasetten sosyolojiye varıncaya kadar birçok farklı alanda yaklaşık 20 civarında eser kaleme almıştır. Henüz yaşıyorken ona büyük bir ün kazandıran eserlerinin bir kısmı, ölümünden sonra da geniş halk kitlelerini etkilemeye devam etmiştir. Eserlerinden bazıları şöyledir: *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev* (1750), *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temeli Üzerine Söylev* (1755), *Ekonomi – Politik Üzerine Söylev* (1755), *Saint Pierre Rahibi Üzerine Yazılar* (1756– 58), *Toplum Sözleşmesi* ya da *Politik Hukuk İlkeleri* (1762), *Dağdan Yazılmış Mektuplar* (1764), *Korsika Anayasası Projesi* (1765), *Polonya Hükümeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler* (1771), *Yalnız Gezen Adamın Hayalleri* (1782) vb.

ÜLKEN'İN HAYATI VE ESERLERİ

1901 yılında İstanbul'da doğan Hilmi Ziya Ülken, sırasıyla Tefeyyüz İptidaisi ve Rüştüyesinde, İstanbul Sultanisinde (İstanbul Erkek Lisesi) ve Mülkiye'de (Siyasal Bilgiler Fakültesi) eğitim görmüştür (Balakbabalar, 1972). Babası kimyager Mehmet Ziya, annesi Müşfike Hanım'dır. Mülkiyeden mezun olduktan sonra çeşitli şehirlerde öğretmenlik ve memurluk yapmıştır. 1933'te yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'nde Türk medeniyeti doçentliğine atanmış ve ardından araştırma yapmak üzere Berlin'e gönderilmiştir. Döndüğünde üniversitede Türk tefekkür tarihi, mantık, değerler teorisi, İslâm felsefesi, ahlâk, sistematik felsefe ve sosyoloji gibi dersler okutmuştur. 1941'de profesör olmuş, 1949'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne geçmiş ve emekli oluncaya kadar mantık ve sistematik felsefe kürsüsünde dersler vermiştir. 1957'de kendisine ordinaryüs profesörlük unvanı verilmiştir. 1968'de açılan Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde eğitim ve ilim felsefesi okutmuştur. 1971'de yaş haddinden emekli olmuş; ancak İlahiyat Fakültesi'ndeki görevini 1973 yılına kadar sürdürmüştür. Yetmiş üç yaşındayken 5 Haziran 1974'te İstanbul'da vefat etmiştir (Sanay, 2012).

Ülken'in çok sayıda basılmış eseri ve çalışması mevcuttur. Bu çalışmaların adlarını ve künyelerini vermek çok uzun bir liste oluşturacağı için burada sadece adetlerini belirtmekle yetinilmiştir. 1924 ile 1972 arasında basılmış kitap veya risale biçiminde 74 eseri, Fransızca yazılmış 41 adet makale ve tebliği, Türkçe yazılmış 156

adet makale ve tebliği vardır. Ayrıca *Ülkü*, *Şadırvan*, *Türk Düşüncesi* ve *Eğitim Hareketleri* gibi dergilerde çok sayıda değerlendirme yazısı kaleme almıştır. İlaveten “Sosyolog Gözüyle” başlığını kullanarak *Yeni Sabah* gazetesinde ve *Son Telgraf*, *Tan*, *Tasvir*, *Tanin*, *Vatan*, *Öncü*, *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *Tercüman* gibi gazetelerde topluma ve milli tarihe dair çok sayıda yazısı çıkmıştır (Balakbabalar, 1972).

ROUSSEAU'YA GÖRE EĞİTİMİN YAŞLARI

Rousseau, *Emile ya da Eğitim Üzerine* adlı yapıtında eğitimin yaşlarını beş kategoriye ayırarak ele almıştır. Bu kategoriler şunlardır (Rousseau, 2009):

1) 0 – 2 Yaş (Bebeklik, İlk Çocukluk Dönemi): Doğum ile başlayan bu dönemde çocuğun temel özelliği zayıf, başkalarına muhtaç ve aptal bir varlık olmasıdır. Ona göre hayat bu eksiklerin giderilmesi çabasıyla başlamaktadır. İnsan doğuştan sahip olamadığı fiziksel güç, yetkinlik ve zekâ gibi ihtiyaçlarını eğitim yoluyla giderebilir. Bu eğitim doğadan, diğer insanlardan ya da nesnelere gelmektedir. İnsanın yeteneklerinin ve organlarının iç gelişmesi doğanın ona verdiği eğitimidir; bu gelişmelerini kullanmayı öğrenmesi diğer insanların verdiği eğitimidir; insanı etkileyen konular üzerinde kendi deneyimlerinden gelen kazanımlar da nesnelere sağladığı eğitimidir.

Rousseau, genel anlamda benimsediği özgür eğitim anlayışını bu yaş grubu çocuğun eğitimine de yansıtmıştır. Çocuğun birtakım alışkanlıkları kazanması için zorlanmaması gerektiğini, aşırı korumacı ya da şımartıcı tavırların benimsenmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre çocuk, toplumun beklentilerine göre değil, kendi yeteneklerine göre ve doğaya uygun olarak yetiştirilmelidir.

2) 2 – 12 Yaş (Konuş-k-an Çocuk Dönemi): Çocukluğun bittiği bu dönem Rousseau'ya göre hayatın ikinci dönemidir. Çocuklar konuşmayı öğrendikleri için artık ağlamayı bırakırlar. Böylece ağlama dilinin yerini konuşma dili almış olur. Rousseau'ya göre çocuk bu dönemde de özgür bırakılmalı ve acılarıyla, sorunlarıyla kendi kendine başa çıkabilmeyi öğrenmelidir. Yetişkinler, çocukların yalnız başlarına öğrenebilecekleri şeyleri onlara öğretmek için ukalaca bir tavır içine girmemelidirler. Çocukların yalnızca kendi başlarına karşılayamayacakları ihtiyaçları ebeveynleri tarafından karşılanmalıdır. Doğaya uygun olan, çocukların özgür bırakılmak suretiyle kendi tecrübelerini kazanmalarına imkân tanımaktır. Rousseau bu görüşünü “Özgür bırakılan çocukların kendilerini öldürdüklerini ya da kendilerine zarar verdiklerini hiç duymadım.” (s.170) diyerek desteklemek istemiştir.

Anne – babalar, didaktik bir öğretme çabası yerine örnek olma davranışını benimsemelidirler. Çünkü çocuklar, onları dinlemekten çok taklit ederler. Bir yanlış yaptıklarında çocuklara ceza vermek veya baskı uygulamak yerine, yaptığı şeyin sonucunu düşünmesi için zemin hazırlanmalıdır. Ayrıca bu dönemde çocukların somut olmayan kavram ve değerleri anlamalarını beklemek de onlara haksızlık olur. Bu nedenle, vicdan ve ahlak gibi soyut kavramları anlayamadıkları ve onlara uygun davranmadıkları için çocuklara karşı olumsuz bir tavır içerisine girilmemelidir.

3) 12 – 15 Yaş (Yeniyetmelik, İlk Gençlik Dönemi): Bu dönemde çocuklar fiziksel gelişmesine bağlı olarak kendini güçlü hissederler; ancak bu bir yanılgıdır. Çocuğun bu dönemdeki gücü görecelidir. O, bir yetişkine oranla çok zayıf, bir çocuğa göre ise oldukça güçlüdür. Bununla birlikte fiziksel gücü, fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olandan daha fazladır. Yemek yeme, giyinme, uyuma gibi küçük bir çocukken tek başına karşılayamadığı gereksinimlerini artık tek başına karşılayabilmekte ve hava değişimi gibi nedenlerle eskisi kadar sık hasta olmamaktadır.

Bu dönem çocuk için dış dünya ile iletişime geçilen bir evredir. Çocuk kendi dışındaki varlıkları ve evreni merak ederek bunlarla ilgili gerçekleri anlamaya çalışır. Ancak soyut düşünme melekeleri tam gelişmediğinden dış dünyayı anlama kapasitesi sınırlıdır. Bu yüzden, matematik gibi soyut düşünce yeteneği gerektiren derslerde başarısız olması durumunda bu, onun zekâ yönünden geri olduğu anlamını taşımamaktadır. Çünkü bu dönem soyut işlemlere yeni yeni geçildiği bir dönemdir. Ahlak gibi soyut alanlara ilişkin kavramlar yavaş yavaş öğretilmeye başlanabilir. Öğrendiği soyut kavramları hayata aktarmasına ve uygulamasına fırsat

oluşturulmalıdır. Çocukların hayata ve dış dünyaya ilişkin sorduğu sorulara gelişigüzel değil; özenli, basit ve anlaşılır cevaplar verilmelidir.

Bu dönemde çocuk hayata tutunabilmeyi ve dış dünya ile mücadele edebilmeyi öğrenmelidir. Bunun için temel bilgiler ve marangozluk gibi meslekler öğretilir. Bunlar onun hayatta kalmasını kolaylaştırmak amaçlıdır. Bu bağlamda, bir adada tek başına hayatta kalma mücadelesi veren bir adamın hikâyesinin anlatıldığı Robinson Crusoe adlı eser çocuğun okuması gereken başyapıttır.

İnsan zekâsının sınırları vardır. Bu nedenle önemli olan çocuğa çok fazla şey öğretmek değil, işine yarayacak şeyleri kendi istediği için öğretmektir. Bunun için çocuğa karmaşık olmayan, açık – seçik fikirler verilmeli ve gerçekleri öğrenmesine gayret edilmelidir. Örneğin birtakım coğrafi bilgileri küre, harita, ders kitabı gibi materyaller kullanarak değil; güzel bir akşam vakti uygun bir yere gezintiye giderek anlatmak daha çok işe yarayacaktır. Bu yolla çocuk, soyut coğrafi bilgiler yerine, yaşamında karşılaştığı gerçek unsurlardan hareketle somut bilgiler edinmiş olacaktır.

Bu dönemde dikkat edilmesi gereken bir başka husus da, öğretilecek konular hakkında çocuğun bir ihtiyaç hissetmesinin zorunluluğudur. Şayet çocuk bir konuyu öğrenmeye ihtiyaç hissetmiyorsa, onu öğrenmek istemeyecektir. Bu durumda, ona zorla bu tür bilgiler öğretilmeye çalışılmamalıdır. Aksi tavır çocuğu başarısızlığa sürükler. Başarısızlık ve hata durumunda ise çocuğa karşı sert bir tepki verilmemelidir.

4) 15 – 20 Yaş (Buluğ Dönemi): Rousseau'ya göre insan çocuklukta takılıp kalmak için yaratılmamıştır. O, doğanın uygun gördüğü bir zamanda çocukluktan çıkar. Bu çıkış bir kriz halini barındırır ve çok etkilidir. Bu dönemde kişi artık çocukluk özelliklerinden uzaklaşır. Fiziksel görüntüsü, sesi vb. kızlarda ve erkeklerde farklı değişimlere uğrar. Fiziksel özelliklerindeki bu değişimler onun ruhsal özelliklerine ve huylarına da yansır. Kişi bu dönemde çalkantılı bir evrededir. Bu durum, yaklaşmakta olan tehlikeleri ve tutkuları haber verir. Çabuk sinirlenen, disiplin altına alınamayan asi bir ruha bürünür. Ama Rousseau'ya göre bu dönem insan hayatındaki en önemli dönemlerden biridir. Çünkü insan hayatının ilk çeyreğini, onu nasıl kullanacağını bilmeden; son çeyreğini ise, onu kullanma gücünü yitirdikten sonra tüketmektedir. Arada kalan zamanın dörtte üçü de uyku, çalışma, sıkıntılar, acılar ve korkularla geçmektedir. Öyleyse insan elinde gücü yeterken ve bilinçli olarak kullanabileceği çok kısa bir süre kalmaktadır. İşte bu yüzden buluş çağının iyi geçirilmesi yaşam açısından oldukça değerlidir.

Bu dönemdeki gence, kendisiyle benzer fiziksel, ruhsal özelliklere sahip başka insanların da var olduğu ve o insanların da kendisiyle benzer duygusal problemlere sahip olduğu hatırlatılarak bu buhranlı dönemi daha az hasarla atlmasına yardımcı olunabilir. Bu dönemde gence haset, kıskançlık ve kin gibi duyguların insanlar için ne kadar tehlikeli olduğu anlatılmalı ve bu duyguların gelişmesine olanak tanınmamalıdır. Ayrıca Rousseau, çocukların bu döneme geçişleriyle ilgili standart bir yaş olmadığı, iklimsel ve coğrafi özelliklere göre bunun değiştiğini belirtmiş, çocuklara buluşa geçtikten sonra verilecek eğitimin kültürel yanına dikkat çekmiştir. Bununla birlikte bu dönemde çocukların cinsel, ahlaki ve dini alanlardaki merakları artar, bu konulara ilişkin çocukken sormadıkları soruları sormaya başlarlar. Çocukların bu sorularına anlayabilecekleri mantıklı cevaplar verilmesi onların gelişimleri açısından son derece önemlidir.

5) 20 – 25 Yaş (Evlilik–Usluluk, Genç Adam Dönemi): Bu dönem, gençlerin evliliğe adım attığı ve artık daha dingin bir hayata başladıkları bir dönemdir. Rousseau, bu dönemi daha çok kadınların eğitimleri üzerine incelemiştir. Kadın ve erkek, vücut özellikleri, mizaç ve huyları bakımından farklı yaratılmışlardır. Dolayısıyla eğitimleri de farklıdır. Rousseau'ya göre kadın, erkeğin özelliklerine göre eğitilmelidir. Çünkü kadın erkek birbirleri için yaratılmışlardır ama eşit değillerdir, aralarındaki ilişki bakımından kadın erkeğe tabi olmalı ve ona uyum sağlayacak şekilde yetiştirilmelidir.

Kadınların dünyaya asıl geliş amaçları çocuk doğurmaktır. Çocuk doğurmak ve onu en güzel biçimde yetiştirmek kadının birinci vazifesidir. Aynı zamanda kadın, sadakatli, saygılı, itaatkâr ve vicdanlı olmalıdır. Kadınlar doğal olarak süslenmeyi severler ve beğenilmek isterler. Bu arzularını eşleri için süslenerek gidermelidirler. Bu amaçla da kız çocukları küçüklükten itibaren ayrı bir özenle ve disiplinle yetiştirilmelidir.

ÜLKEN'E GÖRE EĞİTİMİN YAŞLARI

Hilmi Ziya Ülken, Eğitim Felsefesi adlı eserinde ilköğretime ilişkin eğitim yaşlarını dört gruba ayırarak incelemiştir. Bunlara bir de ortaöğretim yaşları grubunu eklemiştir. Bu gruplar şunlardır (Ülken, 2001):

1) 0 – 2,5 Yaş (İlk Yaş Dönemi): Çocuk, doğumla birlikte bulunduğu fiziksel ortamı terk ederek yeni bir fiziksel çevreye ve ortama geçmektedir. Bu, birçok fizyolojik değişikliği de beraberinde getirmektedir. Doğumla beraber dünyaya gözlerini açan insan yavrusu hızla yeni çevresine uyum sağlamaya başlamakta ve çok hızlı bir değişim sürecine girmektedir. Bu dönemde bedensel özellikler hızlı bir şekilde gelişmektedir. Bunun sağladığı büyüme durumu bebeğin aynı zamanda ruhsal açıdan da gelişmesine olanak sağlamakta ve bedensel gelişim ile ruhsal gelişim eşgüdümlü olarak birlikte ilerlemektedir.

Bu dönem aynı zamanda çocuğun kültür çevresine giriş yaptığı bir dönemdir. Kültürün hâkim özellikleri aile ve diğer sosyal çevre tarafından çocuğa aktarılır. Dilin kazanılması bu dönemde başlar; ancak bu dönemden sonra da devam eder. Çocuğun sosyal çevre etkisinde oluşan karakterinin temelleri de bu dönemde atılır.

2) 2,5 – 6 Yaş (İkinci Yaş Dönemi): Bu dönemde artık çocuk yürüme ve konuşma becerilerini edinmiştir. Dolayısıyla refleks ve otomatizmleri aşarak, algıları ve tasavvurlarıyla kültür çevresinin etkilerini almaya başlar. Çocuğun bu dönem özelliklerinin oluşmasında aile kadar sokak, akrabalar, arkadaş çevresi, bazen yuva ve bakım evleri de etkili olmaktadır.

Bu dönemde çocuğun refleks ve otomatize olmuş davranışları ile heyecanları arasındaki ilişki yoğunlaşır. Temelde heyecanların öğrenilmesine ve artmasına bağlı olarak bazen heyecanlar otomatik davranışların önüne geçebilir. Ancak bu durum Darwin'in dediği gibi insanlığın geçirdiği eski tecrübelerin kalıntısı değildir.

3) 6 – 7 Yaş (Okul Yaşına Hazırlık Dönemi): Bu dönemde çocuk ana kucagından kurtulur ve ev çevresini aşan yeni çevreler bulmaya başlar. Bu çevreler yakın akraba çevresi, kardeşler, arkadaşlar ve sokak çevreleridir. Toplumun bu gruplar üzerinden çocukla kurduğu ilişki oldukça karmaşıktır. Çocuk bu karmaşık etkileri analiz ederek bunlardan bir sentez durumuna ulaşma konusunda henüz yetkin değildir. Bu nedenle çocuk üzerinde düzensiz ve karmaşık bir etki bırakan sokağın yerine iyi hazırlanmış bir yuva veya anaokulu konabilir.

Bu dönem çocuğu için oyun en önemli faaliyettir. Oyun oyna etkinliği çocuğun sonraki yaşlarında da etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Oyun sayesinde çocuğun birçok konudaki algıları, ahlaki değerleri ve yetenekleri gelişir. Oyunu belli bir düzen ve disiplin içinde oynattıklarından anaokullarının bu dönem çocukları açısından önemleri büyüktür. Ayrıca anaokulu sayesinde çocuk, bir düzen ve bilinç çerçevesinde oluşturulmuş sosyal bir çevreye dahil olur ve o sosyal çevrenin kendine sağladığı görgü, ahlak ve tutumları benimsemeye başlar.

4) 7 – 14 Yaş (İlkokul Dönemi): Günümüzdeki ortaokul eğitimini de içine alan bu dönem eğitim ve öğretim açısından üzerinde en çok durulması gereken dönemdir. Eskiden eğitim öğretimin okulda başladığı düşünülürdü. Bunun yanlışlığı anlaşılacakla birlikte, öğrenci için yeni bir zümre ve disiplin anlamına gelen okul eğitimi öğretimi sistemleştirir. Ülken'e göre (s.186) bu yeni çevre çocuğun hayatında birtakım karmaşalara yol açacağı için çocuk bu dönemde daha fazla enerji harcamaya başlayacaktır. Bu nedenle okula başlayan çocuklar önce sağlık kontrolünden geçirilmeli, ardından da bedensel açıdan ihtiyaç duyacakları bir beslenme programıyla beslenmelidirler.

İlkokul öğretmeni, öğrencilerindeki bireysel farkları hesaba katmalı ve anne babalarla işbirliği içerisinde olmalıdır. Birleştirilmiş sınıf uygulamasının olduğu veya sınıfların çok kalabalık olduğu okullarda öğretmenin işi zorlaşır ve bireysel farkları yakalayamayabilir. Öğrenciler birer makine değildir. Onlar da her insan gibi farklı şart ve ortamlarda yetişmiş olmanın etkisiyle farklı bireysel özelliklere sahiptirler. Çeşitli gerekçelerle bu bireysel farkları yakalayamayan öğretmenler yanlış bir uygulamayla öğrencilerini başarılı – başarısız veya zeki – aptal diye kategorilere ayırmaktadır. Bu nedenle eğitim ortamlarını düzenleyenler bu tür durumlara yol açmamak için sınıfları mümkün olduğunca yaş gruplarına göre oluşturmalı ve kalabalık olmasından kaçınmalıdırlar.

Öğretmenler de öğrencilerini notla değerlendirirken onların yetiştikleri çevre, aile ve kültür gibi koşulları birinci derecede önemsemelidir.

Öğrencilerde düzeltilmek istenilen kötü davranışlar için azarlama ve kızma gibi yöntemler işe yaramaz. Tam tersine öğretmenler bu tür çocuklara daha fazla ilgi ve şefkat göstermelidirler. Benzer şekilde öğrencilerin ekonomik ve sosyal statülerinden kaynaklanan farklar da öğrenciler arasında problem oluşturabilecek kaynaklardır. Öğretmen bu tür durumlarda milli ve evrensel ortak değerleri telkin etmek suretiyle çocuklar arasındaki uçurumları azaltmalıdır.

İlköğretim temel seviyede eğitimleri içermesi gerektiğinden ilkokulda çocuklara memleket dili, tarihi, coğrafyası ve memleket kültürünün uluslararası arenada tanınmış değerlerini öğretmek işe başlanmalıdır. Henüz kendi ülkesini ve kültürünü tanımayan çocuklara başka ülkeleri tanıtmaya çalışmanın anlamı yoktur. Ayrıca yurt bilgisi gibi derslerde, demokrasi, özgürlük gibi soyut kavramlar ile Yargıtay'ın ve Danıştay'ın görevleri yerine bir köy veya mahalleden başlayarak komşuluk ve toplumsal ilişkiler hakkında, kendi köyüne iline ve memleketine karşı görevleri hakkında bilgiler vermek daha doğru olur.

Sanat eğitiminde de çocuklar için ayrıca uydurulmuş olan çocuk şiiri, çocuk müziği ve çocuk resmi yerine, asıl değerli olan, yani yetişkinler için de olan şiirden, müzikten, resimden örnekler gösterilmelidir.

Ahlak eğitiminde çocuklara anlayamayacakları soyut ahlak kavramları anlatılmaya çalışılmamalıdır. Bunun yerine önemli şahsiyetlerin hayat hikâyelerinden fedakârlık ve iyilik örnekleri anlatılabilir. Canlı örneklerin ağzından hatıralar dinletilebilir.

Teknik ile ilgili öğretimde tekniğin ilerleyişine ve tarihsel gelişimine ilişkin mümkünse örnekler, mümkün değilse resimler gösterilerek öğrencilerin zihninde somutlaşması sağlanmalıdır. Ardından güncel tekniğin önemi anlatılmalıdır. Bu tür bilgiler basamak basamak beşinci sınıfa kadar aktarılabilir.

Öğretmenler çocukların güzel ve okunaklı yazı yazmalarına dikkat etmeli, yazıları güzel olmayanlarla özel olarak ilgilenmelidir. Baskı harflerini öğrendikten sonra onları bitiştirerek yazmalarına izin verilmemelidir. Çünkü bitişik yazı, el yazısında kullanılır. Ancak el yazısı eğitimi ayrıca verilmeye devam edilmelidir.

Okul öncesi eğitimden başlayan beden sağlığı ve beden – ruh dengesi üzerinde ilköğretim çağında da dikkatle durulmalıdır. Antik Yunanlar beden eğitiminin üzerinde önemle durmalarına rağmen ortaçağda Skolastik düşünce bu durumu önemsizleştirmiştir. Spencer'in dediği gibi "Sağlam kafa, sağlam vücutta bulunur." Öyleyse beden eğitimi dersleri ciddiyetle yapılmalıdır. Ancak beden eğitimi sadece okul yaşamında gerçekleşen bir durum olmayıp doğumdan itibaren çocuğun yaşantısına etki eden faktörler tarafından belirlenmektedir. Zira çocuğun kundaklanıp kundaklanmadığı, nasıl beslendiği, geçirdiği hastalıklar vb. hepsi beden sağlığına etki etmektedir. Bu etkilerle oluşan bedensel rahatsızlıkların bir kısmını düzeltmek mümkün olduğu halde bir kısmı düzeltilmeyebilir. Kuramcılar bedensel özellikleri dikkate alarak insanları dört gruba ayırmışlardır. Öğretmen bu grupların özelliklerini bilerek öğrencilere buna göre muamele etmelidir.

İlköğretim çağında öğrencilere kazandırılması gereken bir başka husus dikkattir. Dikkat, bütün şekillerinde zihin gücünün belirli bir bilinç alanı üzerinde parçalarla bütünü bağlayacak biçimde hareketli bir işlem için merkezileşmesi demektir. Dikkatin sağlanamadığı durumlar psikolojik açıdan rahatsızlık halleridir. Onun dışında dikkat eğitiminin tüm aşamalarında kurulması ve sürdürülmesi gereken özelliktir.

Dikkat parçadan bütüne doğru artar. Diğer bir deyişle çocuklar, bütünü bir hamlede kavrayamaz. Bu nedenle yazı öğrenen çocuklar önce heceleri, sonra kelimeleri, oradan da cümleleri daha kolay öğrenirler. Müzik, matematik ve yabancı dil öğreniminde de aynı ilke geçerlidir. Bu alanlarda da öğretim parçadan bütüne metodu ile yapılmalıdır.

5) 14 – 18 Yaş (Ortaöğretim Dönemi): Lise çağlarına gelen bu dönemde öğrencinin başat özelliği artık çocukluktan çıkıp ergenliğe girmesidir. Buna bağlı olarak da hem fizyolojik hem de psikolojik çok sayıda ve yoğun değişimler geçirir. Bu değişimlerin yoğunluğu ve çokluğu bu dönemi adeta bir çalkantılar dönemi haline

getirmektedir. Kendini, hayatı, değer yargılarını sorgulayan ergen çoğunlukla isyankâr ve uyumsuz tavırlar sergiler.

Ülken'e göre (s.226) ergenliğe giriş yaşındaki farklılıklar onun dönemine kadar çoğunlukla iklimin etkisine bağlanmaktaydı. Ancak ona göre bunun aksini gösteren örnekler vardır ve bu farklılıklar iklimden çok kültür çevrelerinin farklı etkilerine bağlıdır. Ergenlik kendi içinde iki devreye ayrılmakta olup birinci aşaması *ergenlik huzursuzluğu devresi* diye adlandırılabilir ve 12 – 16 yaşlarını kapsar. İkinci aşamaya ise *delikanlılık coşkunluğu* denebilir ve 16 – 20 yaşlarını kapsar.

Öğrenci ergenlik döneminde bir arayış içindedir. Bağlanacak bir şeyler, peşinden gidecek fikirler arar. Ancak dönemin buhranlı yapısına bağlı olarak bu bağlanmalar çok kuvvetli değildir. Kendi evrenin merkezinde gören genç narsist tavırlar sergiler. Bu dönemdeki öğrencilere yapılacak eğitim iki temel hedefi barındırmalıdır: Birincisi, gençlere soyut düşünce yetisinin kazandırılmaya çalışılmasıdır. İkincisi, kabiliyetlerine göre onların yönlendirilmesidir.

ROUSSEAU'NUN YENİYETMELİK DÖNEMİ İLE ÜLKEN'İN İLKOKUL DÖNEMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Aynı zamanda ve toplumda yaşamış iki insanı bile karşılaştırmak zorken, iki farklı çağa ve iki farklı kültüre ait iki insanı karşılaştırmanın zorluğu ortadadır. Çünkü konuları değerlendirmeye tabi tutarken kullandıkları ölçütler zamandan, toplumdan, geçmiş yaşantılardan veya bireysel özelliklerden soyutlanamaz. Bu durum, bu çalışmanın odaklandığı konunun zorluğunu göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte çalışmamıza konu olan düşünürlerin ele aldıkları konunun ortak olması arada bazı benzerlikler ve farklılıklar bulmaya imkân tanımaktadır.

Rousseau ve Ülken'in öğrencilerle ilgili disiplin anlayışları farklıdır. Rousseau açısından çocuk mümkün olduğunca özgür bir ortamda yetiştirilmeli, baskı ve zorlamaya maruz bırakılmamalıdır. Hata yaptığı zaman azarlanmamalı ve hatasını kendisinin fark etmesi için zaman tanınmalıdır. Ülken ise eğitimde baskı ve şiddete karşı olmakla birlikte eğitimin disiplinli bir ortamda yapılması taraftarıdır. Ona göre bu durum öğrencinin inisiyatifine bırakılamayacak kadar önemlidir.

Her iki düşünür de soyut konuların öğretilmesi hakkında benzer görüşlere sahiptir. İkisine göre de ilköğretim yaşlarındaki bir çocuğun soyut konuları öğrenmesi kolay değildir. Dolayısıyla çocuğa yaşını ve olgunluk düzeyini aşan öğrenme yükleri yüklenmemelidir. Bununla birlikte bu konu bağlamında da düşünürler arasında ufak tefek ayrımlar vardır. Örneğin Rousseau'ya göre din ve ahlak konularını 12 yaşından itibaren yavaş yavaş öğretmeye başlanabilir. Ülken ise bu tür konuların çocuğun düzeyine uygun bir anlatım üslubu benimsenerek daha erken yaşlarda öğretilmeye başlanabileceği fikrini benimsemektedir.

Rousseau bu yaş grubundaki çocuklara, ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri ve doğayla daha uyumlu yaşayabilmeleri için marangozluk gibi bazı mesleklerin öğretilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ülken ise bu yaş grubundaki çocuklara bir meslek öğretmekten çok, dahil olacakları kültür çevresine uyum sağlamaları için gerekli bilgilerin öğretilmesi taraftarıdır.

Eğitim felsefesi bakımından Rousseau'nun natüralist ve pragmatist olduğu söylenebilir. İnsanın doğaya uygun eğitilmesi ve buna uygun yaşaması gerektiğini, doğadan kopuşun insanı mutsuz edeceğini söylemesi bakımından natüralisttir. Çocuğa sadece ihtiyaç duyacağı bilgilerin öğretilmesi gerektiğini, ihtiyaç duymayacağı bilgilerin ise genel kültür olsun diye öğretilmemesi gerektiğini belirtmesi yönüyle pragmatisttir. Ülken ise, daha çok toplumcu ve milliyetçi bir eğitim felsefesi benimsemiştir. Zira o çocuğun gireceği kültür çevresine göre eğitilmesini söylerken toplumcu anlayışı benimsemiş; çocuğa herhangi bir tarihi ya da coğrafyayı değil, kendi tarihini ve coğrafyasını öğretmek gerektiğini söylerken de milliyetçi bir üslup benimsemiştir.

Rousseau'nun bu yaş grubu çocukların eğitimi bağlamında üzerinde önemle durduğu iki kavram *ihtiyaç* ve *zekâ*dır. O, öğretimin sadece ihtiyaç duyulan alanlarda yapılması gerektiğini ve zekânın sınırlı bir yetenek olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle çocuklara, onların yaşlarını ve zekâ düzeylerini aşan konular öğretilmeye çalışılmamalıdır. Ülken de benzer şekilde zekâ ve dikkat kavramlarına yoğunlaşmıştır. O da öğretimin zekâ ve

yaş düzeyine uygun örneklerle yapılması taraftarıdır. Ayrıca zekâ düzeyi kadar öğrencinin dikkatini konu üzerine yoğunlaştırması da önemlidir. Öğretmeler, öğrencilerin dikkatlerini toplayacak tedbirler almaya gayret göstermelidirler.

Düşünürlerin her ikisi de çocuğun, öğrencinin beden sağlığı üzerinde önemle durmuşlardır. Beden sağlığı ile ruh sağlığı arasında bir etkileşim olduğu için beden yönünden sağlıklı olmayan bireylerin yeni bir şeyler öğrenmeleri kolay değildir. Rousseau, beden sağlığını korumak için doğaya uygun yaşamak gerektiğini belirtirken, Ülken, beden eğitimi derslerinin önemine dikkat çekmiştir.

Öğrenme ortamları bakımından değerlendirildiğinde de her iki düşünür arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Rousseau'nun eğitim anlayışında düzenli bir eğitim ortamı, okul vb. araçlar yoktur. O bu bağlamda, *doğa okulu* ya da *kır okulu* olarak adlandırabileceğimiz bir fikri benimsemiştir. O, çocuğun kırlarda ve diğer doğal ortamlarda, profesyonellikten uzak bir biçimde eğitilmesini istemektedir. Ülken ise eğitimi, okul ortamında, uzman kişiler eşliğinde ve çeşitli materyaller kullanarak yapılması gereken bir iş olarak kabul etmektedir.

SONUÇ

Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi* kitabının Eğitim Yaşları bölümünün başlangıcında eğitimin eskiden okul çağında başladığına inanıldığını; ancak bu görüşün Rousseau'dan sonra değiştiğini belirtmiştir. Bu durum, Ülken'in Rousseau'nun fikirlerini bildiğini, hatta o fikirlerden etkilendiğini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında iki düşünürün aynı çalışmaya konu edilmesi isabetli olmuştur.

Küresel anlamda değerlendirildiğinde Rousseau'nun etkisi elbette Hilmi Ziya Ülken'den fazladır. Bu durum, Avrupa Aydınlanma dönemini yaşarken Osmanlı İmparatorluğunun yıkılma sürecini yaşadığı, dolayısıyla bilimsel ve felsefi farklılığın Türkiye'nin henüz fikrî anlamda aydınlanma kuluçkasını tamamlamamış olmasıyla izah edilebilir. Ancak her iki düşünür de kendi toplumsal ve zamansal gerçeklikleri bağlamında ele alınıp değerlendirildiğinde bu tür bir farklılığın çok da önemli olmadığı görülmektedir.

Her iki düşünürün de kitleleri etkileyen görüşlerinden bazıları hala geçerliliğini sürdürmektedir. Buna karşılık bazı görüşleri ise bugün için terk edilmiş durumdadır. Örneğin Rousseau, *Emile* de çocuğun üçüncü dönemde (12 – 15 yaş) henüz erinliğe girmediğini, bu nedenle de bu dönemin *yeniyetmelik* olarak adlandırılabilirliğini belirtmektedir. Oysa günümüz Gelişim Psikolojisi verileri bu dönemi *erinlik* olarak adlandırmaktadır. Ülken'in de kendi zamanı için İlkokul Yaşı olarak betimlediği yaş aralığı (7 – 14 yaş) günümüz Türkiye'sinde ilkökul ve ortaokul olmak üzere iki eğitim kademesini kapsamaktadır.

Düşünürlerin etkinliğini hala koruyan görüşleri de oldukça fazladır. Örneğin her iki düşünürün birden eğitimde şiddete ve azarlamaya karşı çıkması; çocuğun zekâ seviyesine olgunluk düzeyine göre öğretim yapılması; soyut konuların küçük yaşlarda öğretilmemesi; eğitimin okula gitmeden önce başlaması gerektiği; öğretimde örnek gösterme, somutlaştırma ilkelerinin kullanılması vb. görüşleri hala geçerliliklerini korumaktadır.

Eğitim konusundaki görüşleriyle hem kendi zamanlarını ve toplumlarını, hem de sonraki zamanları ve başka toplumları etkileyen bu düşünürlerin farklı alanlardaki görüşlerinin de detaylı incelemelere tabi tutularak yayımlanması düşünce dünyasına önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Alper, Ö. M. (2006). *Hilmi Ziya Ülken'in İslam Felsefesini Yorumu: İslam Felsefesi Tarih Yazımına Bir Örnek*. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı: 14, Sayfa: 123 – 146.

Balakbabalar, M. (1972). *Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt: 20, Sayı: 1, Sayfa: 5 – 22.

Bertlek, S. B. (Mart – Nisan, 2013). *Rousseau'nun Din Anlayışı ve Emile Romanındaki Çocuk Din Eğitimi*. Akademik Bakış Dergisi. Sayı: 35, Sayfa: 1 – 9.

Ertürk, S. (2013). *Eğitimde Program Geliştirme*. 6. Basım. Ankara: EDGE Akademi.

Gezer, İ. (2012). *Değişen Dünyada Eğitim*. İstanbul: Bilsam Yayınları.

Gökalp, Z. (1997). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*. Ankara: MEB Yayınları.

Karadeniz, G. (2001). *Rousseau'nun Hayatı ve Emile*.

Web:<http://gulcinkaradeniz.blogspot.com.tr/2011/05/rousseauun-hayati-ve-emile.html> Erişim Tarihi: 13.02.2015.

Korkmaz, M. ve Öktem, G. (Şubat, 2014). *Rousseau'nun Eğitim Anlayışı*. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi (Journal of Research in Education and Teaching – JRET), Cilt: 3, Sayı: 1, Makale No: 17, Sayfa: 174 – 186.

Rousseau, J. J. (1945). *Julie yahut Yeni Héloïse*. Çeviren: Hamdi Varoğlu. Ankara: MEB Yayınları.

Rousseau, J. J. (2004). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine*. Çeviren: Hakan Zengin. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Rousseau, J. J. (2009). *Emile ya da Eğitim Üzerine*. Çeviren: İsmail Yergüz. İstanbul: Say Yayınları.

Rousseau, J. J. (2012). *Toplum Sözleşmesi*. Çeviren: Vedat Günyol. IX. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sanay, E. (2012). *Ülken, Hilmi Ziya*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt: 42, Sayfa: 291 – 293.

Web: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c42/c420209.pdf> Erişim Tarihi: 19.02.2015.

Ülken, H. Z. (2001). *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Ülken Yayınları.